

ОСОБЛИВОСТІ РУСЛОФОРМУВАННЯ РІЧОК В МЕЖАХ АЛЮВІАЛЬНИХ РІВНИН (НА ПРИКЛАДІ ПРАВИХ ПРИТОК ДНІСТРА)

Ольга Паланичко

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна,
o.palanychko@chnu.edu.ua*

Анотація. Проаналізовано основні умови формування русел річок (правих приток Дністра) на ділянках від виходу їх із гір та в межах Передкарпаття. Проведено аналіз існуючих уявлень про алювіальні рівнини та запропоновано їх назви, виходячи з руслознавчо-гідрологічних особливостей. Виділено, описано та проаналізовано алювіальні рівнини, а також характерні та однорідні ділянки русел та заплав на 18 річках Передкарпаття, групи ділянок субеволуцій і умови руслоформування на них. На основі виявлених основних закономірностей руслоформування розвинута геогідроморфологічна класифікація русел річок Передкарпаття та крупноалювіальних русел річок загалом і виявлений новий їх підклас.

Ключові слова: русло, заплава, однорідна ділянка русла та заплави, крупноалювіальні русла, алювіальні рівнини, руслоформування.

PECULIARITIES OF RIVERBED FORMATION WITHIN THE ALLUVIAL PLAINS (ON THE EXAMPLE OF THE RIGHT RIVERS OF THE DNIESTER)

Olha Palanychko

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine,
o.palanychko@chnu.edu.ua*

Abstract. The basic conditions for the formation of riverbeds (right rivers of the Dniester) in the areas from their exit from the mountains and within the Peredkarpattia have been analyzed. An analysis of existing studies on alluvial plains was carried out and their names were proposed based on riverbed science and hydrological features. Alluvial plains, as well as characteristic and homogeneous areas of riverbeds and floodplains on 18 rivers of the Peredkarpattia, groups of areas of subevolution and conditions of channel formation on them were identified, described and analyzed. On the basis of the identified main regularities of riverbed formation, a geohydromorphological classification of the Peredkarpattia riverbeds and large alluvial riverbeds in general was developed, and a new subclass of them was identified.

Key words: riverbed, floodplain, homogeneous areas of riverbed and floodplain, large alluvial riverbed, alluvial plains, riverbed formation

Вивчення річок має важливе теоретичне і практичне значення. Особливо це стосується гірських водотоків, а саме тих ділянок, де вони виходять в межі розширень dna долини (алювіальних рівнин). Добре відомо, що передгірні території густо заселені та інтенсивно використовуються у господарстві. Річки Передкарпаття якраз є такими. Вони також характеризуються складним паводковим водним режимом.

Важливо вивчати не тільки окремі приклади руслоформування (ділянки річок), але і все різноманіття, розглядаючи його вздовж течії. Варто зауважити, що в межах нахилених передгірних алювіальних рівнин добре розвинуте середовище з відкладів річкових наносів, де планові деформації більш складні та динамічні. Це ускладнює закономірності розвитку русел річок, а також можливості їх використання. Важливо враховувати як вікові зміни морфології русел та заплав, так і конкретні руслові деформації, особливо пов'язані із дією найбільших паводків.

Про зміни умов руслоформування вздовж течії відомо від початків вивчення русел річок, розвитку руслознавства. Наприклад, можна згадати схему, яка добре відома у геоморфології, відносно переходу від переважання ерозії до збалансованого транспортування наносів, і далі до їх акумуляції. Необхідність опису змін руслоформування вздовж течії річок зафіксована у схемах гідроморфологічного аналізу [3], вимогах Водної Рамкової Директиви ЄС [1], характеристиках окремих річок регіонів [6, 7, 8, 11]. Нарешті, такий підхід відповідає функціонально-басейновій схемі розгляду дії чинників руслоформування запропонованій нами [9], а також методу вивчення просторових змін руслоформування.

Метою є виявлення особливостей руслоформування річок з крупноалювіальними руслами після переходу від гірської течії до розширених ділянок дна долин в межах алювіальних рівнин (на прикладах річок Передкарпаття) на основі методичного обґрунтування та інформаційного забезпечення таких досліджень, уточнення схеми та основних ознак поділу крупноалювіальних русел на підкласи.

Закономірності руслоформування мають дуже складний характер. На основі геогідроморфологічного підходу запропонованого Ющенком Ю.С. [11] та геогідроморфологічного аналізу руслоформування крупноалювіальних русел річок, що витікають з гір, нами було досліджено умови руслоформування та зміни русел вздовж течії в межах алювіальних рівнин. Варто зазначити, що особливості руслоформування змінюються із віддаленням від гір, виникають під дією місцевих чинників, які накладаються на загальні закономірності, а також проявляються на однорідних ділянках русел та заплав (ОДРЗ).

Відомо, що алювіальне середовище руслоформування починає розвиватися ще на гірських ділянках річок, в межах розширень днищ долин. Проте, при виході їх із гір внаслідок інтенсивного транспортування наносів та зменшення бічних обмежень, русла розгалужуються. Все це

сприяє поступовому формуванню нахилених алювіальних рівнин. Їх геоморфологічний, руслознавчий опис ведеться за особливостями сучасних терас, включає характеристику потужностей алювію тощо. Це специфіка дії чинника обмежень на систему потік-русло.

Особливості умов руслоформування в межах алювіальних рівнин можна розглядати на різних ієрархічних рівнях. Нами запропоновано виділяти чотири рівні розгляду. Він проводиться за певними схемами (планом). Також нами проведено аналіз існуючих уявлень про алювіальні рівнини та запропоновано їх назви, виходячи з руслознавчо-гідрологічних особливостей.

На вищому, першому рівні розгляду була складена оглядова карта алювіальних рівнин, що відображає алювіальні рівнини регіону на фоні загальної будови території, основних оротектонічних структур.

На другому рівні розглянуто оглядові карти алювіальних рівнин першого порядку», за основу яких було взято топографічні карти.

На третьому рівні розгляду ми склали оглядово-аналітичні карти алювіальних рівнин другого порядку. Тут показані розширені ділянки дна долин конкретних (основних) річок в межах алювіальних рівнин першого порядку. Вони пов'язані з особливостями тектонічної будови території (як правило, більш генетично однорідні, з власною специфікою). На картах відображено також основні особливості внутрішнього рельєфу дна долин; гідрографічну сітку; генералізовані межі багаторічних смуг руслоформування, заплав та межі однорідних ділянок русел та заплав (ОДРЗ).

На четвертому рівні розгляду ми виділили аналітичні карти частин алювіальних рівнин другого порядку. Вони відображають деталі рельєфу дна річкових долин (а також гідрографічну сітку як індикатор будови дна), наявність виходів корінних порід для аналізу місцевих умов розвитку системи потік-русло.

Для детального вивчення умов руслоформування в межах алювіальних рівнин сформовано принципи, підходи до структурування. Одним із основних принципів є розгляд характерних (закономірних) змін особливостей руслоформування при переході від верхніх частин течії до нижніх, від гірських умов до рівнинних, особливо з розвитком алювіального середовища. Відповідний підхід застосовано для річок Передкарпаття. При цьому враховано особливості ОДРЗ.

Загалом ми застосували таку схему.

1. Перехід від гірської течії до напівгірської, у розширеннях дна долин (початках алювіальних рівнин).
2. Верхні, підгірні частини передгірної течії річок.
3. Середні частини течії річок перпендикулярних до межі гір (обсеквентних).
4. Нижні частини течії обсеквентних річок.
5. Течія субсеквентних до орографічної межі гір річок на межах рівнини (р.Дністер, р.Прут, р.Сірет та р.Малий Сірет).

Даний принцип послідовності розгляду річок відрізняється від гідрологічного. Тому що розгляд ведеться від північної межі Передкарпаття та Українських Карпат до південної (південно-східної), що відповідає певним геологічним, тектонічним та геоморфологічним закономірностям (особливостям).

В межах території дослідження ми виділили сто однорідних ділянок русел та заплав на 18 основних річках та описали їх послідовності вздовж річок в межах алювіальних рівнин [12]. Частково було досліджено річки менших порядків, протоки, адже тут (при порівнянні) проявляється різниця в дії чинників руслоформування. У часовому розрізі та для аналізу дії чинників, ми виділили референційні та антропогенні умови руслоформування, розвитку русел та заплав річок.

Як бачимо, із віддаленням від гір відбувається зміна крупноалювіальних русел. На основі виявлених нами основних закономірностей руслоформування була розвинута геогідроморфологічна класифікація русел річок Передкарпаття та крупноалювіальних русел річок загалом і виявлений новий їх підклас. В результаті проведених досліджень запропоновано форму таблиці морфологічних типів згідно геогідроморфологічної класифікації русел. Відповідно до виділених підкласів крупноалювіальних русел, додатково поділяючи їх на прості та складні, ми розглянули та обґрунтували морфологічні типи русел по підкласах.

Результати наших досліджень можуть бути використані при проектуванні та експлуатації інженерних споруд, зокрема берегозахисту, при плануванні раціонального використання та охорони русел і заплав річок Передкарпаття, а також у навчальному процесі.

Список використаних джерел

1.	Водна	Рамкова	Директива	ЄС	URL	:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text						

2. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз. Львів: Інститут українознавства, 1997. 440 с.
3. Коноваленко О.С. Гідроморфодинамічна оцінка руслових процесів гірських річок на прикладі басейну Верхньої Тиси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.07 "Гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія". Київ. 2007. 19 с.
4. Кравчук Я.С. Геоморфологічне картографування. Навчальний посібник. Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 176 с.
5. Кравчук Я.С. Геоморфологія Передкарпаття. Львів: Меркатор, 1999. 188 с.
6. Ободовський О.Г., Онищук В.В., Ярошевич О.Є Аналіз руслових процесів і рекомендації щодо управління русло-заплавним комплексом на передгірно-рівнинній ділянці Тиси. *Гідрологія, гідрохімія, гідроекологія*. Київ: Ніка-Центр, 2005. Т. 7. С. 69-88.
7. Ободовський О.Г. Гідролого-екологічна оцінка руслових процесів (на прикладі річок України). Київ: Ніка-Центр, 2001. 274 с.
8. Ободовський О.Г., Ярошевич О.Є Гідроморфологічна оцінка якості річок басейну Верхньої Тиси. Київ: Інтертехнодрук, 2006. 70 с.
9. Паланичко О.В. Закономірності руслоформування річок Передкарпаття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.07 "Гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія". Київ..2010. 22с.
10. Цись П.М. Геоморфологія УРСР. Львів. Вид-во Львів-го ун-ту, 1962. 224 с.
11. Ющенко Ю.С. Геогідроморфологічні закономірності розвитку русел. Чернівці : Рута, 2005. 320 с.
12. Ющенко Ю.С., Паланичко О.В., Кирилюк А.О. Методичні аспекти виділення однорідних ділянок русел та заплав на річках Передкарпаття. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Вип.553-554: Географія*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т , 2011. С.34–38.